

Dona, família i ocupació a la frontera nord de Mèxic. Un estudi de les ciutats de Tijuana (Baixa Califòrnia) i Matamoros (Tamaulipes)*

M. José González

Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: febrer 1994

Resum

El centre d'investigacions del Colegio de la Frontera Norte (Mèxic) ha dut a terme l'exploració de l'«Encuesta Nacional de Empleo Urbano» corresponent al primer trimestre de l'any 1990 que realitza l'Institut Nacional de Geografia, Estadística i Informàtica de Mèxic. Es tracta d'una enquesta contínua d'ocupació urbana que ofereix informació sobre les característiques sociodemogràfiques i ocupacionals de la població en edat activa i de les famílies o unitats domèstiques. A partir d'aquesta informació, la recerca realitzada i l'article pretenen avaluar la importància de la constitució familiar en la formació de l'oferta de la força de treball a partir d'una anàlisi des de la perspectiva de gènere.

Paraules clau: Gènere, ocupació, família, demografia.

Resumen. Mujer, familia y ocupación en la frontera norte de México. Un estudio de las ciudades de Tijuana (Baja California) y Matamoros (Tamaulipas)

El centro de investigaciones del Colegio de la Frontera Norte (México) ha realizado la exploración de la «Encuesta Nacional de Empleo Urbano» correspondiente al primer trimestre del año 1990 que realiza el Instituto Nacional de Geografía, Estadística e Informática de México. Se trata de una encuesta continua de ocupación urbana que ofrece información sobre las características sociodemográficas y ocupacionales de la población en edad activa y de las familias o unidades domésticas. A partir de esta información, la investigación y el presente artículo pretenden evaluar la importancia de la constitución familiar en la formación de la oferta de la fuerza de trabajo a partir de un análisis desde la perspectiva de género.

Palabras clave: Género, ocupación, familia, demografía.

Resumé. Femme, famille et emploi a la frontière nord de Mexico. Une recherche sur les villes de Tijuana et Matamoros

Le Centre de Recherches du Colegio de la Frontera Norte (Mexique) a réalisé l'exploitation de l'«Enquête Nationale d'Emploi Urbain» correspondant au premier trimestre de l'an-

* Memòria de Recerca presentada al Programa de Postgrau del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.
Aquesta recerca s'ha realitzat gràcies al suport econòmic del Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

née 1990 publié par l'Institut National de Géographie, Statistique et Informatique de Mexique. Avec cette information, la recherche effectuée et le présent article veulent évaluer le poids de la constitution familiale dans la formation de l'offre de la force de travail, dans une perspective de genre.

Mots-clés: Démographie, genre, occupation, famille.

Abstract. *Women, family and employment in Mexico's northern border. The case of the cities of Tijuana and Matamoros*

The Colegio de la Frontera Norte research centre (Mexico) has carried out the exploitation of the «National Inquiry on Urban Employment», corresponding to the first quarter of 1990, and compiled by the National Geographic, Statistic and Computing Institute of Mexico. This is a continuous inquiry on urban employment that offers information about socio-demographic and occupational aspects of the working age population and of families or domestic units. Using this information, the research undertaken and the present paper attempts to assess the importance of the constitution of family in the formation of the labour force from a gender perspective.

Key words: Demography, gender, occupation, family.

Al centre d'investigacions del Colegio de la Frontera Norte situat a l'estat de la Baixa Califòrnia mexicana s'ha dut a terme l'explotació de l'«Encuesta Nacional de Empleo Urbano» (ENEU) corresponent al primer trimestre de l'any 1990 que realitza l'Institut Nacional de Geografia, Estadística i Informàtica de Mèxic. L'ENEU és una enquesta contínua d'ocupació urbana que ofereix informació de les característiques sociodemogràfiques i ocupacionals de la població en edat activa (12 anys i més) i de les famílies o unitats domèstiques.

L'objectiu principal de la recerca ha estat avaluar la importància de la constitució familiar en la formació de l'oferta de la força de treball, fet que ha implicat reconèixer els determinants familiars dels diferents membres de la unitat domèstica per a participar en el mercat de treball. L'anàlisi s'ha fet des d'una perspectiva de gènere, en el sentit que s'han buscat les diferències entre el comportament de les dones i els homes en el mercat de treball donades per la divisió sexual del treball i la construcció social del rol de la dona en l'esfera de la reproducció domèstica.

Un altre objectiu, secundari, ha estat captar les diferències regionals que s'esbrinen a partir de l'estudi de dues ciutats de la frontera nord de Mèxic: Tijuana i Matamoros (692.965 habitants i 280.380 habitants, respectivament, segons la ENEU de 1990), que pertanyen als estats de la Baixa Califòrnia i de Tamaulipes respectivament. Les dues ciutats se situen a extrems totalment oposats de la línia fronterera, a una distància d'uns 3.700 quilòmetres: Tijuana a la banda de l'oest i Matamoros a la de l'est.

Per assolir aquests dos objectius la investigació s'ha estructurat en dues parts. A la primera part, descrivim les característiques dels mercats de treball de

les ciutats en estudi i analitzem les diferències entre els patrons de participació econòmica dels homes i els de les dones. A la segona part, descrivim les característiques de la família en el context fronterer i els condicionants familiars en la participació econòmica dels individus.

Un dels trets que caracteritza les ciutats de la frontera nord de Mèxic i que serveix per a contextualitzar-les és el model de desenvolupament dependent originat bàsicament amb l'assentament d'indústries multinacionals. Aquesta injecció de capital estranger en el sector secundari es produeix d'ençà de l'any 1964 amb el Programa d'Industrialització Fronterera i el Règim de Zona Lliure que porta a terme el govern mexicà. Aquest programa permet la instal·lació de plantes industrials (comunament anomenades «maquiladores») que realitzen l'encadellat i acabat de productes realitzats originàriament a altres països industrialitzats per a l'exportació. D'aquesta manera es transmet als països en vies d'industrialització la producció de mercaderies en les fases més intensives de mà d'obra, com és el treball de muntatge en les cadenes de producció. Actualment la indústria «maquiladora» constitueix una font molt important d'ocupació a la frontera, però en cada una de les ciutats analitzades té un impacte diferent.

De la primera part de la investigació destaquem que les ciutats de la frontera mantenen una dinàmica econòmica força important, mostra d'això són els nivells d'activitat que assoleixen respecte al conjunt de la República mexicana: Tijuana té una taxa total d'activitat del 50,24% i Matamoros del 52,87%, mentre que als Estats Units Mexicans és del 43,04%. La gran diferència en els nivells d'activitat, però, la trobem quan distingim entre gèneres: a Tijuana una taxa del 73,14% en els homes i del 28,09% en les dones, i a Matamoros una taxa del 72,03% en els homes i del 35,70% en les dones. Així doncs, tot i que les ciutats de la frontera semblen ser propícies per a l'ocupació femenina perquè les indústries «maquiladores» estan molt feminitzades, les diferències en els nivells d'activitat entre sexes són molt grans. La peculiaritat de les ciutats frontereres pel que fa a l'ocupació és que hi ha un alt percentatge de dones ocupades dins del sector manufacturer.

També hem de destacar que a les ciutats de frontera hi ha una alta proporció de població masculina ocupada: a Tijuana un 72,19% i a Matamoros un 69,58% dels homes en edat activa (de 12 anys i més). Aparentement aquestes xifres semblarien descriure una situació econòmica envejable, encara que la realitat és ben diferent. A les ciutats de la frontera nord, com succeeix a la resta de la República, hi ha una bossa d'atur de caràcter estructural. Tanmateix, la mateixa mancança de feines en l'economia formal ha fet créixer el sector informal.

En aquest context també s'entén que la taxa d'atur sigui tan baixa (Tijuana té una taxa d'atur de l'1,40% i Matamoros del 3,10%), perquè el fet d'estar aturat s'ha d'entendre com un luxe que pocs es poden permetre. Les xifres d'aturats que s'obtenen de l'enquesta no mostren la població que realment necessita una ocupació en l'economia formal. Tan sols es declaren aturats els joves que saben que trobaran feina a l'economia formal.

En aquest sentit, és important assenyalar que l'enfocament teòric clàssic que s'aplica per a estudiar els mercats de treball dels països industrialitzats no

és vàlid per un país semiindustrialitzat o en vies de desenvolupament com Mèxic. A la frontera nord-mexicana els salaris mitjans són força baixos i el subsidi d'atur no existeix. El percentatge de persones que guanya menys de dos salaris mínims és en el cas de la ciutat de Tijuana d'un 26% dels homes i d'un 46% de les dones, i en el de la ciutat de Matamoros d'un 47% dels homes i d'un 72% de les dones. Si tenim en compte que la línia de la pobresa se situa una mica per sobre d'un salari mínim, podem suposar la precarietat econòmica de gran part dels treballadors i, més concretament, de les dones treballadores.

L'estructura productiva de les dues ciutats té com a punt en comú l'existència de la indústria «maquiladora», que confereix certes peculiaritats als patrons de participació de la mà d'obra femenina: contractació de dones joves i sense fills majoritàriament. La indústria «maquiladora», però, té característiques ben diferents a cada una de les ciutats, mentre que a Tijuana es tracta de petites plantes, a Matamoros opera en grans enclavaments de més de 250 treballadors, on hi ha el 96% de les dones del sector secundari. Per altra banda, la ciutat de Tijuana té un terciari molt més desenvolupat que la de Matamoros pel fet de mantenir unes relacions socioeconòmiques més intenses amb la seva ciutat veïna a «l'altra banda» de la línia fronterera (San Diego-Califòrnia).

La mateixa segmentació sectorial dels treballadors, amb un alt percentatge de dones ocupades a la indústria, ha fet que entre la població femenina s'hagi donat un ràpid procés d'assalarització i, al mateix temps, que la proporció de dones treballadores a sou fix sigui més gran que la d'homes. Així doncs, es pot dir que l'ocupació dins de la indústria «maquiladora» formalitza les relacions laborals de la mà d'obra femenina.

La segona part de la investigació la dediquem a l'anàlisi dels determinants familiars per a la participació econòmica. L'anàlisi de la participació econòmica dels membres de la família s'ha fet tenint en compte les variables següents: el sexe del cap de família, el tipus de llar (nuclear, extensa, complexa o unipersonal), la relació de parentiu amb el cap de família, la grandària de la llar i l'etapa del cicle vital en què es troba la família. Les etapes del cicle vital d'una família tradicional nuclear van des de la constitució (matrimoni), l'expansió (naixement dels fills), la contracció (independització dels fills) i la dissolució per la mort d'algun dels cònjuges.

En principi, l'enquesta que utilitzem només permet de fer una observació transversal de la situació en el moment de l'entrevista amb cada un dels membres de la família. Tanmateix, la introducció del concepte de la «generació fictícia» ens permet arribar a definir el cicle de vida familiar suposant que els resultats obtinguts de l'observació transversal s'assemblarien al cicle familiar d'una generació fictícia que al llarg de tota la seva vida es comportés (quant als esdeveniments que defineixen l'evolució de la unitat familiar) com ho han fet els individus enquestats en el moment de l'observació.

La mostra de llars que analitzem és de 157.135 a la ciutat de Tijuana (el 80% encapçalats per homes i el 20% per dones) i de 68.219 a la de Matamoros (el 79% encapçalat per homes i el 21% per dones). En totes dues ciutats pre-

dominen les llars nuclears com succeeix a la resta d'Amèrica Llatina (un 69% a Tijuana i un 70% a Matamoros). I la grandària mitjana és de 4,41 membres a Tijuana i de 4,11 membres a Matamoros.

Les diferències entre les dues ciutats són destacables. La primera fa referència a la grandària mitjana de les llars, superior en el cas de Tijuana. Això es podria explicar pel fet que Tijuana rep molta més població immigrant (és un dels punts de creuament de migrants legals i il·legals cap als Estats Units més importants de la línia fronterera). Gran part de la migració es realitza a través de xarxes socials o de parentiu mitjançant les quals una part important dels migrants que arriben a les ciutats s'afegeixen a famílies ja establertes, això fa que les famílies originals esdevinguin més complexes quant a les relacions de parentiu i més grans quant a grandària mitjana. La segona diferència és que a Matamoros hi ha una proporció més elevada de llars complexes (no nuclears) que a Tijuana a les primeres i a les últimes etapes del cicle vital familiar, la qual cosa es podria explicar per les pitjors condicions econòmiques que pateixen.

De l'anàlisi de la participació econòmica destaquem que quan les dones pertanyen a llars no nuclears (família extensa o composta) la taxa d'activitat femenina és més alta que quan pertanyen a llars nuclears, perquè l'existència d'altres dones, la possibilitat d'ajuda domèstica o l'existència d'una família més complexa empeny les dones a entrar en el mercat de treball. Un altre context familiar que propicia l'activitat femenina són les llars encapçalades per dones on les taxes d'activitat femenines són molt més altes que a les llars on el cap de família és un home. En general, en aquestes llars les dones són les principals subministradores d'ingressos i supleixen la figura del cap de família masculí. També s'ha de dir que les llars encapçalades per dones es constitueixen fonamentalment en famílies complexes com a «estratègia econòmica» per aconseguir millors economies d'escala. I aquestes llars encapçalades per dones són en gran part monoparentals (un 89% dels casos a les dues ciutats).

Les llars encapçalades per dones són les que presenten les condicions econòmiques més vulnerables, atès que elles pateixen més discriminacions que els homes per entrar en el mercat de treball i estan més discriminades en la remuneració salarial.

Pel que fa al cicle vital familiar, destaquem que cada una de les etapes determina els nivells i les condicions de la participació econòmica dels membres de la família. Quant a les condicions econòmiques, trobem que les llars que se situen a les etapes més avançades del cicle vital familiar estan constituïdes en una proporció més elevada per caps de família amb baixos ingressos, la qual cosa s'explica bàsicament per la selecció negativa que realitza el mercat de treball entre la població de més edat. En aquests casos es tendeix a constituir estructures familiars més complexes que aportin més treballadors.

Quant als nivells d'activitat femenina, destaquem que les dones que pertanyen a llars on el cap de família té ingressos baixos (mensuals) assoleixen taxes d'activitat més altes que les dones que pertanyen a famílies on el cap de família té ingressos mitjans o alts. El punt en comú de totes les dones, sense distinció d'ingressos, és que les taxes d'activitat són més baixes en la primera

etapa de l'expansió familiar (quan el fill més gran té de 0 a 9 anys) respecte a les taxes que assoleixen les dones en l'etapa de la constitució familiar (quan la parella o cap de família té de 15 a 39 anys i no té fills).

Un altre dels aspectes analitzats és la relació de la divisió sexual del treball, expressada mitjançant el parentiu dels diferents membres de la llar (homes i dones) amb el cap de família, amb la segmentació laboral que es reproduïx en el mercat de treball. En aquest sentit comprovem que en les dues ciutats són les filles les que poden participar dins del sector industrial, mentre que les esposes treballen en sectors econòmics més flexibles com el comerç dins de la categoria de compte propi. Per altra banda, als homes no se'ls atribueix cap determinació important de la seva ocupació sectorial com a conseqüència del seu parentiu.

Per concloure, l'anàlisi de l'ocupació des del marc de la família ens permet obtenir una visió complementària i més àmplia que des de l'enfocament individual sobre els determinants en la formació de l'oferta de mà d'obra, sobretot en el cas de la mà d'obra femenina. El comportament de la força de treball femenina no respon tan sols als requeriments de la demanda, sinó a d'altres elements referits als condicionants familiars, atès que la dona és la persona més implicada en la reproducció domèstica en l'actual divisió sexual del treball.